

Bede Ádám

18–19. századi kút feltárása Szentes belvárosában¹

Rezümé

Szentes belvárosában (Csongrád-Csanád megye), a Petőfi Sándor utca 4. szám alatti „Gólyás-ház” melléképületének bontásakor előkerült egy trapéz alakú nyílás, mely vízelvezető funkcióval bírt, és egy téglalobozattal lezárt kúthoz vezetett. A téglával kirakott, sárral tapasztott kútot feltártuk és dokumentáltuk. Megjelenésében és méretében a pusztai gulyakutakkal mutat rokonságot, építését a 18–19. századra tesszük.

Bevezetés

A városi régészet általában sokkal összetettebb feladat, mint a külterületen végzett vizsgálatok, hiszen jellemzően többretegű mesterséges feltöltésekkel, szuperpozíciókkal (átvágásokkal) és egyéb későbbi bolygatások nyomaival lehet találkozni, az előkerülő objektumok dokumentálása és a jelenségek értelmezése így nagy kihívást jelent.²

Különösen igaz ez a belterületi középkori templomokra, templomhelyekre és a körülöttük létesített temetőkre, mert ezeket a településtörténetileg frekventált helyeket akár több száz évig is folyamatosan használhatták.³

A városi régészet Magyarországon a 20. század második felében indult el igazán a nagyobb építkezések, infrastrukturális beruházások (épületbontás, útfejlesztés, csatornázás stb.) következtében. Ez a folyamat azóta is tart, sőt ipari területek (például inkubátorházak,

¹ Jelen beszámoló a szegedi Móra Ferenc Múzeum (Csongrád Megyei Önkormányzat Megyei Múzeuma) által megrendezett „Múzeumi kutatások Csongrád megyében” című konferencia 2006. évi őszi ülészakán hangzott el.

² Zsidi 2003.

³ Méri 1944.

bevásárló központok, kerékpárutak) kijelölésével és létesítésével egyre nagyobb méreteket ölt.⁴

Szentes esetében nem beszélhetünk „klasszikus” értelemben vett városi régészetről, hiszen az olyan típusú várostörténeti előzmények, mint amilyenek az ókori, szervezett (sőt megtervezett) településeken vagy a nagyobb központokban léteztek, itt hiányoznak. Annak ellenére, hogy Szentesre a mezővárosias (még korábban pedig falusias) településszerkezet a jellemző, itt is található a középkorból származó várostörténeti nyomok,⁵ sőt szilárd építésű (téglából, esetleg kőből épült) házakra is lehet példa.⁶ Egészen izgalmas az Arany János utca 8. számú ház utcafrontján, a lábzatba falazott, díszesen faragott vörösmárvány kőtábla, melybe római számjegyekkel évszámot is véstek („MDLXXXIX” – vagyis 1599) és egyfajta címerként többágú korona is díszíti.

(1. kép)⁷

⁴ Zsidi 2003, 28.

⁵ Paszternák 2000, 89–91.

⁶ Eklatáns példa a Szentes, Szent Anna utca 17. szám alatti ház: „szecessziós homlokzata mögött régebbi részletek rejtőznek. Belső formáját a XVIII. század elején végzett átalakításoknak köszönheti, amikor Harruckern báró gazdasági épületeinek egyike volt. Az utca felőli két szoba egy középkori templom falmaradványainak felhasználásával épült” (Somorjai 1984, 280). A helyszínt 2004-ben, ásatás során Szabó János József régész is megvizsgálta (MNM Régészeti Adatbázis).

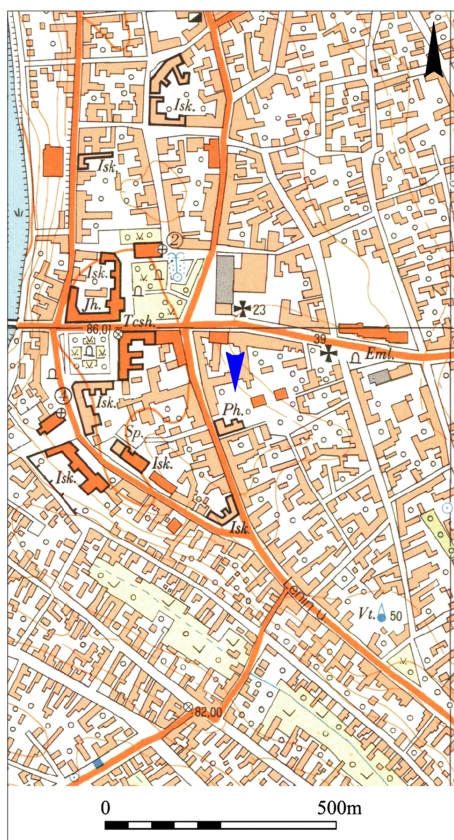
⁷ Talán erről a márványlapról emlékezik meg Gulyás Pap Etelkának a középkori Héked falu legendáját feldolgozó novellája; ez alapján a kőlap eredetileg a hékédi templom úrasztalának része volt: „Pár év mulva

Az utóbbi időszakból Nagy Géza Balázs helytörténész példaértékű falkutatását említhetjük mint városi régészeti felfedezést: kimutatta, hogy a római katolikus Szent Anna-templom tornyának alsó része nagy valószínűséggel középkori eredetű.⁸

A következőkben a szentesi Petőfi Sándor utcában előkerült, várostörténeti értékű kút előkerüléséről és dokumentálásáról kívánunk röviden beszámolni.

A feltárás körülményei és a kút leírása

2006. augusztus 11-én a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Szegedi Regionális Irodája értesítette a szentesi Koszta József Múzeumot, hogy a Szentes, Petőfi Sándor utca 4. szám alatti, úgynevezett „Gólyás-ház” melléképülete alapjának bontásakor a munkások egy kisebb nyílást fedeztek fel, melybe bevilágítva egy téglával kirakott falú, boltozattal ellátott, nagyobb „mélyedés” körvonalai látszóttak.

2. kép: A kút helye Szentes belvárosában, kék nyíllal a feltárás helye (alaptérkép: EOTR, 1977)

beözönlött a török horda, a községet feldúlta, a templomot felégette, az Urasztala márványlapja maradt meg egyedül emléknak, amit későbben beleépítettek a Serház hűtőmedencéjébe. Mikor pedig a Serház felszerelése árverésre került, Bartha János megvette, beleépítette az alapítványra hagyott ház falába” (Gulyás Pap 1941, 46).

⁸ Nagy 2007, 89–92.

4. kép: A Gólyás-ház felújítás alatt, 2006 áprilisában (Bede András felvétele)

5. kép: Középen a melléképület 1996 júniusában (Bede András felvétele)

6. kép: A felújított Gólyás-ház 2006 novemberében

2006. augusztus 16-án a múzeum felkérésére Bede Ádám régész és Orosz Ferenc régésztechnikus vizsgálta meg a helyszínt.⁹ A 19. századi, K–Ny-i tájolású melléképület téglalapozásának DK-i sarkában, az alapozással nagyjából egy szintben kezdődött a nyílás. Maga a nyílás szabályos, trapéz alakú, 30 cm átmérőjű, szintén téglából rakva, és 40 cm-t lejtett lefelé a nagy „mélyedés” bolthajtásáig.

⁹ Bede 2006.

7. kép: A bolthajtás felé lejtő, téglából kirakott nyílás az előkerüléskor

Ezen keresztül kisebb kavicsot ledobva az objektum meglehetősen mélynek tűnt.

Mivel e kis nyíláson át nem sok mindent tudtunk megfigyelni, megkértük az ott dolgozó munkásokat, hogy markológéppel finoman szedjék le a téglaboltozat legtetejét.

8. kép: A téglaboltozat a felnyitás után

10. kép: A téglaboltozat felnyitott teteje és a levezető nyílás

Így egy kb. 90×90 cm-es nagyobb részt nyitottunk, melyen keresztül már egyértelműen kivehetők voltak a „mélyedés” jellemzői. Kiderült, hogy egy kutat találtunk.

9. kép: A kút oldalfalai és alja (alján a felnyitáskor behullott téglákkal)

A kút átmérője 1,8 m, szabályos kör alakú. Mélysége legalább 3 m, szemmel láthatóan töltöttek bele földet, eredetileg mélyebb lehetett. Az alján föld volt, talajvíz a feltáráskor egyáltalán nem jelentkezett. A kút teljes falát körben egész és faragott téglákkal rakták ki, a téglákat sárral tapasztották össze. Megjelenésében, szerkezetében és méreteiben a 18–19. századi pusztai gulyakutakra emlékeztetett. Falai igen tiszták voltak, már csak ezért sem használhatták például derítőnek, mint ahogy a megtaláláskor ez a lehetőség is felmerült. Csak a már említett nyíláson keresztül volt némi föld-bemosódás. A kutat felülről szabályos, félgömb alakú téglaboltozat fedte be. E bolthajtás téglanyaga eltért a kút falának építési anyagától, valamint a melléképület alapozásához hasonlóan itt nem sár, hanem már malter volt a kötőanyag.

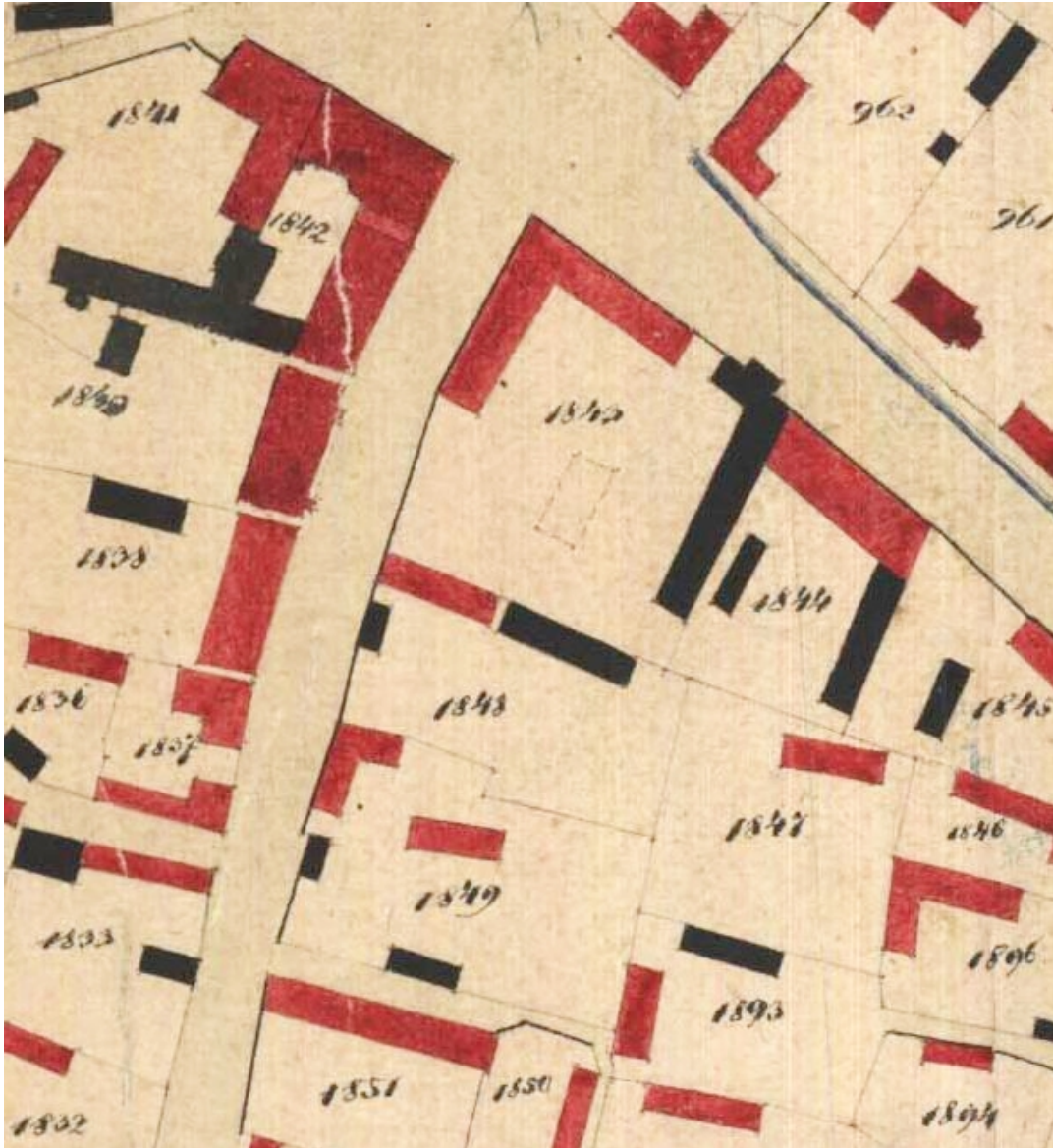
A melléképület építésekor a kutat valószínűleg megszüntették, de későbbi hasznosítási lehetőségként csak egy részét temették be, fölé pedig boltozatot raktak. Ezután talán az esővíz és egyéb háztartási vízfelesleg befogadását szolgálta, melynek elvezetését a bolthajtás trapéz alakú nyílásán keresztül oldották meg.

11. kép: A téglaboltozat felé vezető nyílás belső kiképzése a kút belsejéből: megfigyelhető a kútfal tégláinak fekete (sárral) és a boltozat tégláinak fehér (malterrel történt) ragasztása

Megvitatás

A melléképületet – vagy annak előzményét – már az 1840-es Seress László által készített, nagy részletességű várostérkép is feltünteti.

3. kép: A melléképület (vagy annak előzménye) a Seress László-féle 1840-es várostérkép részletén (az 1848-as számú telek hosszú, fekete épülete) (Seress 1840)¹⁰

Ezt látszik alátámasztani, hogy alapozásának tégláin a „K” monogram volt olvasható, mely talán a Károlyi családra utal, akik 1837 előtt voltak a város birtokosai.

¹⁰ Seress 1840.

12. kép: A melléképület alapozásából előkerült „K” monogramos téglák¹¹

A melléképület újabb átépítéseihez már az „SZV” monogramos téglákat használták, mely az önálló „Szentés város” rövidítése. Mivel a kút a melléképületnél (és alapozásánál) régebbi, ezért valószínűleg a 18. századból, de legkésőbb a 19. század elejéről származik. A „K” monogramos téglákból a feltárás során néhányat begyűjtöttünk és a szentesi Péter-Pál Polgárház lapidáriumában helyeztünk el.

A Gólyás-ház 2006. évi helyreállítása során a kút tégláit végül kiszedték, a kutat feltöltötték, a melléképület keleti felét lebontották, nyugati részét azonban meghagyták. A kiszedett téglákat a felújítási munkálatokhoz használták fel.

A Szentés környéki 18–19. századi, a hajdani kiterjedt pásztorvilágot megidéző gulyakutakból már csak hírmondó maradt.¹² Beszakadtak, feltöltődtek, esetleg lebetonozták őket. Ezért is jelentenek nagy értéket. Ezt felismerve az Európai Unió (EU) Közös Agrárpolitikája (KAP) szabályozásainak megfelelően a pusztai gémeskutakat – az ex lege országos jelentőségű védett természeti emlékké nyilvánított kunhalmokhoz hasonlóan¹³ –

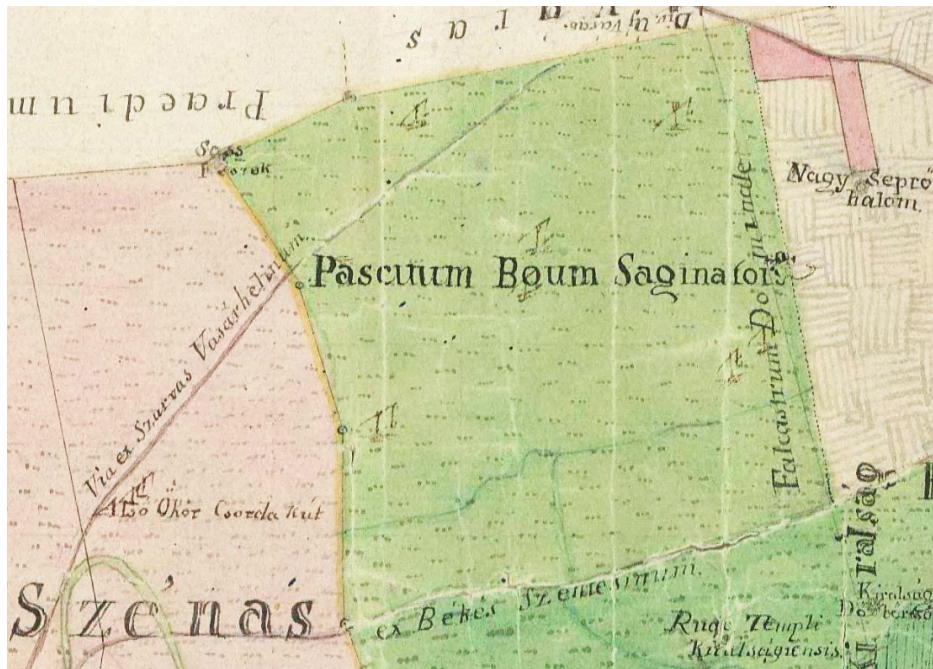
¹¹ Barta 2006.

¹² A pusztai gulyakutak nem tévesztendőek össze a sokkal újabb (a legtöbb esetben 20. századi), kisebb átmérőjű, újabb téglákból épített tanyai gémeskutakkal, melyekből még ma is viszonylag sok megtalálható Alföld szerte, így Szentés tágabb környékén is.

¹³ Árgay–Balczó–Tóth 2013.

egyedi tájértéknek nyilvánították.¹⁴ Így már nagyobb esély van a fennmaradásukra. Az útmenti keresztkekhez¹⁵ hasonlóan a kutak is a táj és az ember kapcsolatának jeles példái.¹⁶

A régi (katonai, uradalmi, kataszteri) kéziratos térképek még szép számmal ábrázolták a külterületi, jószágítatásra használt gémeskutakat.

13. kép: Pusztai gulyakutak egy 18. századi uradalmi kéziratos térképen, Királyság pusztja (a mai Eperjes község) területén (Vertics–Samu 1800)

Talán az utolsó megmaradt gulyakút környékünkön a Fábiansebestyéntől északnyugatra, a Koticki-majortól nyugatra, a legelőn található, betonlapokkal lefedett kút. Átmérője és régi készítésű (szabálytalan élű) téglái alapján ez is a 18–19. századból származhat. Felújítása, megmentése mindenképpen indokolt lenne. A legutóbbi időkben Kövegyen találhatóunk szép példát erre a törekvésre, ahol restaurálás után a faluszéli csordakút vált bemutató helyé és lett turisztikai látványosság.¹⁷

Ilyen típusú kutak például épületbontáskor még előkerülhetnek a jövőben a Szentes belterületén, ezért is tartottuk fontosnak, hogy így is felhívjuk a figyelmet erre a jelenségre. Sajnálatos, hogy e várostörténeti, egyes esetekben akár több száz éves emlékeink nem maradhattak meg, viszont szerencsés eset, hogy a Petőfi Sándor utcában feltárhattuk és

¹⁴ Rákóczi 2012.

¹⁵ Major–Mód 2005.

¹⁶ Zsíros 2000.

¹⁷ Szabó 2020.

dokumentálhattuk ezt a kivételes és szép kivitelezésű kutat, és ezúton adhattunk hírt róla az utókor számára.¹⁸

¹⁸ Az egyéb szerzővel nem jelölt képek Bede Ádám fényképfelvételei. Itt szeretném megköszönni Orosz Ferencnek, Bede Andrásnak, Óze Péternek, Zoltán Sándor Péternek, Béres Máriának, Szabó János Józsefnek és Irsai Farkas Lászlónak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségét.

Irodalom és források

- Árgay Zoltán, Balczó Bertalan, Tóth Péter (2013): A kunhalmok megőrzésének hagyományos és új módjai, szereplői. – Traditional and new methods and stakeholders in conservation of kurgans. In: A Falu 28 (1), 69–80. p.
- Barta László (2006): A szentesi örökváltság. Szentesi műhely füzetek 8. Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára: Szentes, 93 p. Második, bővített kiadás.
- Bede Ádám (2006): Jelentés a Szentes-Petőfi utcai „Gólyás-ház” melléképületének bontásakor előkerült kútról. Kézirat. Szentes. Koszta József Múzeum Régészeti Adattára (Szentes), 592-2008.
- Gulyás Pap Etelka (1941): Régi történetek. Szerzői kiadás: Szentes, 100 p.
- Major Anna Edit, Mód László (2005): Megszentelt határ. Szentesi és Szentes környéki útmenti kereszték. Szentes Város Önkormányzata: Szentes, 47 p.
- Méri István (1944): Középkori temetőink feltárásmódjáról. Erdélyi tudományos füzetek 175. Erdélyi Múzeum-egyesület: Kolozsvár, 21 p.
- MNM Régészeti Adatbázis: Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis (Budapest). Internetes elérése: <https://archeodatabase.hnm.hu/hu>. Letöltés dátuma: 2022. április 30.).
- Nagy Géza Balázs (2007): Az első szentesi templom története. A Szent András, majd református, végül Szent Anna templom sorsa felépítésétől elbontásáig (1844). – The History of the First Church in Szentes Town (Southern Hungary). Szent Anna Plébánia: Szentes. 107 p.
- Paszternák István (2000): A honfoglalástól a török hódoltság koráig. In: Kis-Rác Antalné, Labádi Lajos, Vörös Gabriella (szerk.): Szentes helyismereti kézikönyve I. /Tanulmányok/. Csongrád Megyei Levéltár: Szentes, 69–98. p.
- Rákóczi Attila (2012): Egyedi tájértékeink, a gémeskutak hazai helyzete az európai uniós szabályozások tükrében. Áldás vagy átok? – Our unique landscape values, the sweep-pole wells in Hungary in terms of EU regulations heritage or curse? In: Tájökológiai Lapok 10 (1), 1–13. p.
- Seress László (1840): „SZABAD SZENTES VÁROSA / BELSŐ TELKÉNEK / EREDETI TÉRKÉPE / 1840. / Felmérte Seress László / Szentes Városa’ Földmérője”. Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára SzvT. 5.
- Somorjai Ferenc (1984): Részletes útikalauz. In: Sugataghy Ödönne (szerk.): Csongrád megyei útikönyv. Szeged Tourist Idegenforgalmi Hivatal: hely nélkül, 101–300. p.
- Szabó Imre (2020): Turisztikai látványosság lesz a kövegyi gémeskút. Délmagyar. Csongrád-Csanád megyei hírportál, 2020. december 9. Letöltés időpontja: 2022. április 30.

- Zsidi Paula (2003): Az örökségvédelem speciális területe: a városi régészet. In: Visy Zsolt (főszerk.): Magyar régészet az ezredfordulón. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Teleki László Alapítvány: Budapest, 28–30. p.
- Zsíros Katalin (2000): Fejezetek a város néprajzából. In: Kis-Rácz Antalné, Labádi Lajos, Vörös Gabriella (szerk.): Szentes helyismereti kézikönyve II. /Tanulmányok/. Csongrád Megyei Levéltár: Szentes, 269–322. p.
- Vertics József, Samu János (1800): „MAPPA / Exhibens Terrena tam / OPPIDI SZENTES / quam etiam Praediorum *Dónáth, Ki., / ralsag, Ecser, Tőke, Bőkény, Hékéd / sz László medii Deregegyháza maio., / ris partis Verese gyháza item Szenás ex / maioribus reducta*” (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [Budapest], S 82. 111).

Well from the 18–19th century in the center of Szentes town

Ádám Bede

When the outhouse of “Gólyás-ház” (‘Stork House’) in the center of Szentes town (Petőfi Sándor street 4., Csongrád-Csanád County, Hungary) was tearing down, a trapezoid hole was found. Across a short corridor the hole was connected with a closed, vaulted well, which used as a water tank. We excavated and documented the mud-line brick well. In its appearance and size shows parallelism with the cattle wells, we think it was built in the 18–19th century.